

Edebi Eleştiri Dergisi

(Journal of Literary Criticism)

ISSN: 2602-4616

Cilt IV, Sayı I, Mart 2020

YÜKLENME TARİHİ: 19.02.2020 KABUL TARİHİ: 06.03.2020 YAYIN TARİHİ: 23.03.2020

Künye: (Araştırma Makalesi) Cihangir, Mehmet (2020). "Paris Gözlemleri ve Avrupa Seyahatnamesi Adlı Eserlerde Oksidentalist Unsurlar", *Edebi Eleştiri Dergisi*, c. 4/1, s. 82-96 DOI: 10.31465/eeder.691057

Mehmet CİHANGİR

Dr., Dicle Üniversitesi,

mehmet-cihangir@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3894-191X

PARİS GÖZLEMLERİ VE AVRUPA SEYAHATNAMESİ ADLI ESERLERDE OKSİDENTALİST UNSURLAR*

OCCIDENTALIST ELEMENTS IN
WORKS NAMED PARIS
GÖZLEMLERİ AND AVRUPA
SEYAHATNAMESİ

ÖZ

Seyahat kişi ve toplumların gelişiminde önemli bir olgudur. Gidilen ve görülen yerin/yerlerin mekânsal ve toplumsal farklılıkları, seyyaha zenginlik kattığı gibi seyyahın ait olduğu toplumun da doğrudan ve dolaylı kazanımlar elde etmesine kapı açabilmektedir. Böylelikle sosyal, kültürel ve daha birçok açıdan farklı kişi ve toplumlar birbirleri hakkında bilgi sahibi olurlar. Özellikle modern dönemde bilim ve teknolojik olanakların da katkısıyla seyahatin birçok açıdan daha rahat ve kolaylıkla icra edilebilmesi, kişi ve toplumların birbirlerini daha fazla tanınmasına ve böyle bir durum ise kalıp yargı ve önyargıların zayıflamasına fırsat sunmaktadır. Bu makalede, Rifâa' Râfi' el-Tahtâvi'nin *Paris Gözlemleri* ve Hayrullah Efendi'nin *Avrupa Seyahatnamesi* adlı çalışmalarında Batılı toplumun okurlara nasıl bir bakış açısıyla sunulduğu anlaşılmasına çalışılacaktır. Mısır ve Türk toplumuna Batılılar hakkında bilgi verme amacı taşıyan söz konusu eserlerde aktarılan izlenimlerin ne derece nesnel ve öznel yaklaşımlar içerdiği tarihsel ve sosyolojik inceleme yöntemlerinden faydalanılarak tespit edilmeye gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rifâa' Râfi' el-Tahtâvi, Hayrullah Efendi, Paris Gözlemleri, Avrupa Seyahatnamesi, Oksidentalizm.

ABSTRACT

Travel is an important phenomenon in the progress of people and communities. The spatial and social differences of the place/places visited and seen can give a chance to get the direct and indirect gains of the community to which the traveler belongs, as well as enriching to traveler. Thus, different people and societies from social, cultural and more many aspects have information about each other. Especially in modern period, with the contribution of science and technological opportunities, the fact that journey can make more comfortably and easily from many aspects provides an opportunity to get to know more about each other to person and societies and if this situation weakens stereotypes and prejudices. In this article, it will be understood how a perspective was presented to the readers of Western society in Works named Rifâa' Râfi' el-Tahtâvi's *Paris Gözlemleri* ve Hayrullah Efendi's *Avrupa Seyahatnamesi*. Determining the degree to which the objective and subjective approaches of the impressions that be transferred in these works which are intended to inform about Westerners to Egyptian and Turkish society will be made an effort by using historical and sociological analysing methods.

Keywords: Rifâa' Râfi' el-Tahtâvi, Hayrullah Efendi, Paris Gözlemleri, Avrupa Seyahatnamesi, Occidentalism.

* Bu makale, "Rifâa' Râfi' El-Tahtâvi'nin *Paris Gözlemleri* ve Hayrullah Efendi'nin *Avrupa Seyahatnamesi* Adlı Eserlerine Yansıyan Batı Ve Batılı İmgesi" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Bu çalışma, Mısırlı düşünür Rifâa' Râfi' el-Tahtâvî ve Türk edebiyatçı Hayrullah Efendi tarafından kaleme alınan seyahatnamelerde Batılı toplumun okurlara ne şekilde sunulduğunu tespit ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda tarihsel ve sosyolojik inceleme yöntemlerinden yararlanılacaktır. Tarihsel inceleme yöntemi; “edebî esere zaman bağlamında bakan, eserin sanatsal yapısını, kurgusunu, estetiğini, vurguladığı mesajları eserin yazıldığı devrin sosyal, siyasal ve estetik değerlerine göre değerlendiren bir eleştiri yöntemidir” (Tekşan, 2011: 249). Tarihsel eleştiri yönteminden faydalanmak suretiyle incelemesi yapılan eser/eserlerdeki konular, koşullar, fikirler, akımlar buldukları dönem içerisinde ele alınmayı gerekli kılmaktadırlar. Sosyolojik inceleme yöntemini ise Berna Moran şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Sosyolojik eleştiri, edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket eder. Yazarı, eseri ve okuru sosyal koşullar belirlediğine göre yapılacak iş bir bilim adamı gibi davranmak ve bu koşullar üzerine eğilerek sanatla ilgili sorunları açıklamaktır” (Moran, 2014: 83).

Moran, sosyolojik inceleme yönteminin ele alınacak eser/eserlerin ortaya çıktıkları toplumdan unsurlar barındırdığına, bir diğer ifadeyle eserlerin oluşmasında ait olunan toplumdan etkiler olacağına ve böylece eserleri değerlendirirken söz konusu durumu göz önüne almanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla her iki inceleme yönteminden yararlanılarak eserlerin ortaya çıkmasında dönemsel ve sosyal koşulların da ne denli etkili olduğu anlaşılmasına çalışılacaktır.

Bu çalışma aynı zamanda Doğulu milletlerin Batılı toplumları nasıl ele aldıklarını da ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aslında Batı, Doğu gibi koordinatlar, her ne kadar birer coğrafi terim olsalar da, söz konusu kavramların biçim kazanmasında kültürel, sosyal, ekonomik ve daha birçok faktörün önemli oranda etkiye sahip oldukları bilinmektedir. Özellikle yazınsal çalışmalarda bahsedilen konunun daha fazla ağırlık kazandığı söylenebilir. Söz gelimi edebî, kültürel pek çok eserde anılan toplumların Avrupalı ya da Asyalı yerine çoğunlukla Batılı veya Doğulu gibi terimlerle okurlara sunulduğu bilinmektedir. Özlem Ezer'in “oysa Doğu ne kadar kurguysa Batı da bir o kadar kurgulanmıştı” (Ezer, 2012: 135) sözleriyle coğrafi terimlerin kurgusal yönüne vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ezer, çalışmasının farklı bir yerinde daha somut bir yaklaşımla konuya ışık tutar ve “evlilik öncesi cinsel ilişki Batıda doğal karşılanır gibi bir kullanımda, Batı ile kastedilen şey tarihsel ve kültürel bir coğrafyadır, haritadaki konum değildir” (Ezer, 2012: 11) yaklaşımıyla konuyu daha net ve somut bir biçimde açıklamaya çalışır. İncelemesi yapılacak her iki seyahatnamede de konu bu bağlamda ele alınacaktır.

Oksidentalizm

Türkçeye Garbiyatçılık adıyla da tercüme edilen Oksidentalizm, Fransızca “oksidant” sözcüğünden üretilmiş olup birçok düşünür tarafından farklı ifadelerle tanımlanmaktadır. Söz gelimi Mısırlı felsefe Profesörü Hasan Hanefi Oksidentalizmi

“Doğu’da Batı’yı, Batılı olmayan bir dünya görüşünden yola çıkarak geliştirebilecek bir karşı çalışma alanı” (Hanefi, 2007: 81) olarak açıklamaktadır. Hanefi’den verilen alıntıdan hareketle Oksidentalizmin, Batı ve Batılının Doğulu milletten kişiler tarafından ele alınmasını, tanınip tanıtılmasını sağlayan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir açıklamadan yola çıkarak Batılı bir kişinin oksidentalist olmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Bu konuda Abdullah Metin de benzer bir yaklaşımda bulunmakta ve şöyle bir tez öne sürmektedir:

“Oksidentalist; Batı üzerine bir söylem geliştiren, geliştirilmiş söylemi tekrarlayan, Batı’yı çalışma konusu haline getiren ve Batı üzerine bir tahayyülate sahip olan, Batı medeniyeti dışında bir medeniyete mensup kişidir. Batılı bir kimse oksidentalist olarak kabul edilmemelidir. Doğu üzerine çalışıyorsa oryantalisttir, kendi medeniyeti üzerine çalışıyorsa da eleştirmen/aydın olarak kabul edilebilir. Peki, Batı’da yaşayan Doğu medeniyetlerine mensup kimseler oksidentalist olarak nitelenebilir mi? Batı coğrafyadan ziyade bir değerdir; Batılılık ya da Doğululuk da coğrafyadan öte bir yaşam tarzının göstergesidir. Bu sebeple Batı’da dahi yaşasa kendini Doğulu hisseden bir kişi Doğuludur ve oksidentalist olarak nitelenebilir. Tabi ki bunun tersi de doğrudur ve Doğu’da da oryantalistlere rastlanabilir. O halde Bourdieu, Hitler, Nietzsche oksidentalist midir? Bizce hayır. Eğer oksidentalizm Batı’yı eleştirmekse, en büyük oksidentalistler Aydınlanma filozofları olurdu” (Metin, 2013: 76-77).

Verilen her iki alıntıdan Oksidentalistin Doğulu olması ve Batıyı çalışması gerektiği anlamı ortaya çıkmaktadır. Alim Arlı Oksidentalizmi “Oryantalizmin yarattığı bilgi nesnesi olan ‘Doğu’nun bir tür karşıtı olmaya aday ‘Batı’ bilgisi arayışı” (Arlı, 2009: 77) şeklinde ifade etmektedir. Arlı’nın bu açıklamasından terimin ortaya çıkmasının temelinde karşı duruşun, bir tepkinin önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Arlı, eserinin bir diğer bölümünde Oksidentalizmin [...] tepkici ve savunmacı cevaplarla kendini göstermekte (Arlı, 2009: 62) olduğuna dikkati çekerek yukarıda verilen açıklamasını somut bir biçime sokmaya çalışmıştır. İan Buruma ve Avishai Margalit ise Oksidentalizmi Batı’nın, düşmanlarınca insanlık dışı resmedilişi (Buruma, Margalit, 2009: 12) olarak özetlemektedir. Kavram hakkında verilen açıklamaları Abdullah Metin üç ana başlıkta toparlar ve şöyle bir sıralama yapar:

1. “Oksidentalizmi, Doğu’nun kendi çıkarları doğrultusunda Batı’yı incelemesi ve bir müdafaa yöntemi olarak ele alan görüşler”,
2. “Oksidentalizmi Batı düşmanlığı olarak ele alan görüşler”,
3. “Oksidentalizmi “nasıl (daha iyi) Batılı olunur” sorusunun cevabını verebilecek bir söylem veya bilim olarak ele alan görüşler” (Metin, 2013: 66).

Verilen birbirinden farklı tanımsal ve işlevsel açıklamalardan hareketle Oksidentalizm kavramını tam ve kesin bir anlama kavuşturmanın çok kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Meltem Ahıska, terimin tanımsal ve işlevsel açıdan sahip olduğu karmaşık durumu şu şekilde değerlendirir:

Kanımcı Garbiyatçılığın farklı kavramsal ve politik perspektifler içinde farklı anlamlar edinmesini kavramın yetersizliği olarak değil tam tersine gücünün işareti olarak yorumlamalıyız. Garbiyatçılık tam da anlamındaki bu ikirciklikten ötürü kullanışlı bir kavram. Var olan literatürde Garbiyatçılığın aynı zamanda hem Batıcılık hem de Batı karşıtlığı olarak kullanılması basitçe bir kuramsal anlaşmazlık ya da karmaşa ifade etmiyor, tam tersine çok önemli bir ilişkiyi açık ediyor: Garbiyatçılığın ve Şarkiyatçılığın hem Batı'da hem de Batı dışında tarihsel olarak eşleştiği gerçeğini ortaya koyuyor. Bu eşleşme nereden baktığınıza göre farklı şekillerde tezahür edebilir, ancak görelî bir bakışın ötesine geçtiğimizde, modernlik üzerine söylemin kaçınılmaz olarak birbirine dolanmış Batı ve Doğu temsillerini, yani ya Batı'nın Doğu tanımlamasını ya da Doğu'nun Batı'nın tanımlayıcı ve yargılayıcı bakışına karşı tepkilerini içerdiğini görebiliriz (Ahıska, 2005: 191).

Ahıska, Oksidantalizmin tanımsal ve işlevsel açıdan karmaşık yapısını terimin sahip olduğu gücün bir göstergesi olarak yorumlamaktadır. Kavramın bahsi geçen özelliğine Oryantalizmin de sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu açıklama bağlamında Oryantalizmin içerdiği çelişkili ve metinlerarasılık özelliğinin Oksidentalizmde de var olduğu söylenebilir. Nitekim değerlendirilecek her iki seyahatnamede böylesi yaklaşımlara da vurgu yapılacaktır.

Verilen teorik bilgilerin ardından *Paris Gözlemleri ve Avrupa Seyahatnamesi* adlı eserlerde yer alan Oksidentalist unsurların tespit ve tahlillerine geçilebilir. Her iki eserde söz konusu tespit ve tahliller toplumsal bağlamda yapılacaktır.

Toplum

Seyahatnamelerde gidilen, görülen yerler anlatıldığı kadar, orada yaşayan insan topluluklarından da bahsedilir. Bunlar seyahatnamelerin vazgeçilmezidir. Paris Gözlemleri ve Avrupa Seyahatnamesi adlı eserlerde de bu duruma ışık tutulacak, el-Tahtâvî ve Hayrullah Efendi'nin izlenimleri içerisinde Batılı toplumun nasıl bir yaklaşımla okurlarla paylaşıldığı üzerinde durulacaktır. Aslında mekânlarla toplumsal yaşamın birbirlerini tamamlayan önemli unsurlar olduğu ifade edilebilir:

“Kent kültürü; kent bünyesinde yaşayan insanlarca, ortak bir paydada buluşularak üretilen maddi veya manevi değerlerin oluşum sürecidir. Asıl olan unsur kente dair bir hafızanın oluşması ve üretilen kültürel çıktıların kentli insanlar aracılığı ile anlamlı hale gelmesidir. Diğer bir görüşe göre ise kent kültürü, farklı gelenek ve göreneklerden, farklı kültürlerden gelen kişilerin, bireysel hak ve sorumluluklarının bilincine vararak, yaşadıkları kente özgün görgü ve nezaket kuralları çerçevesinde birlikte yaşama kültürüdür. Dolayısıyla kent kültürü dendiği zaman; her kente ait farklı yorumlar ile kendine has özellikler taşıyan, fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, biçimsel ve tarihsel unsurlarla şekillenen; kentliler ve onların yaşam biçimlerinden oluşan, sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan, geçmişte de gelecekte de yer

alan süreçte meydana gelen anlam yüklü bütünlük anlaşılmaktadır” (Hayta, 2016: 166).

Dolayısıyla bu çalışmada el-Tahtâvî ve Hayrullah Efendi'nin eserlerinde paylaşım yaptıkları Batı kent/mekân imgesinin tamamlayıcı bir unsuru olan Batılı toplum/insan üzerinde durulacak, her iki düşünürün Batılıları nasıl yansıttıkları ele alınacaktır. Konuyla ilişkili her paylaşımı bu çalışmada ele alıp tahlil etmek mümkün olmamasından dolayı eserlerden yapılacak alıntılar belli bir sınırlamaya tabi tutulacaktır. Söz konusu kapsamda Batılıların kişilik yapısına, ahlakî yönlerine, tutum ve davranışlarına, kadınların toplumsal yaşamdaki statülerine ve benzeri daha pek çok özelliklerine dair yazarların izlenimlerine ışık tutulacaktır.

Dostluk-Arkadaşlık

Toplum insanlardan oluşmaktadır ve insanların sahip oldukları kişilik yapısı aynı zamanda toplumun karakteristik özelliklerini de meydana getirmektedir. Her iki yazarın Batılı toplumu meydana getiren insanları birçok açıdan ele aldıkları ve okurlarına sundukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda Batılıların tanıştıkları kimselerle kurdukları ilişkiye ve ortaya koydukları dostluğa eserlerden verilecek örneklerle bakılabilir. El-Tahtâvî söz konusu özelliğin Batılı toplumdaki yansımasını şu satırlarla okurlarına sunar:

“İkamet halinde ve yolculukta, amaçlarına ulaşabilmek için yabancı beldelerin durumlarını, adetlerini sormaya fazla istekli olmaları nedeniyle yabancı bir insan gördüklerinde –bu insan, görünüşü ve giyinişiyle de zarif olursa- onunla güzel güzel görüşmek, ona karşı sevgi beslemek en eski özellikleridir” (El-Tahtâvî, 1992: 97).

El-Tahtâvî'nin, Batılıların meraklı ve araştırmacı kişiliklerine yönelik ifadeleri olumlu, övgü dolu ve beğeni içeren yaklaşımlar olarak ele alınabilir. Ancak yazarın “bu insan görünüşü ve giyinişiyle de zarif olursa” sözünü ince bir eleştiri olarak da yorumlamak mümkündür. Böyle bir ifadeden Batılıların dış görünüşe, kılık ve kıyafete önem verdikleri, birlikte oldukları kişileri tercih etmelerinde ve dostluklarının artalarında bu durumun önemli bir faktör olduğu anlamı çıkarılabilir. Bu konuya Hayrullah Efendi de göndermede bulunmaktadır:

Fransızlar umûmen elûf ve mütevazı olduklarından hiç bilmediği eşhâs ile tahkik-i ahvâli için ülfet ve müvânesete meyl ederler. Ve ne kadar çabuk ülfet ederler ise o kadar tez ferâmûş ettikleri mücerreptir. Yani vefadâr değildirler. Bu hâlleri yalnız efrat ve eşhâs haklarında olmayıp, umûr-ı külliye-i resmîyede dahi nice defalar tecrübe olunmuştur (Hayrullah Efendi, 2002: 112).

Yazar, Fransızların meraklı kişilik yapısına sahip olduklarını belirtir. Onların tanımadığı bir kimseyle hızlı bir şekilde dostluk kurabildiklerine dikkati çekmektedir. Ancak dostluklarının samimiyet taşımadığını, çok hızlı kişiyle kaynaşmış oldukları görünse de çok çabuk bir şekilde tanıştıkları kişiyi unuttuklarını belirtir ve “vefadâr” olmadıklarını ifade ederek doğrudan olumsuz bir yaklaşımla eleştirir. Dolayısıyla her iki

eserden verilen yukarıdaki alıntılardan hem beğeni içeren ve olumlu hem de eleştiri barındıran, olumsuz bir yaklaşım çıkarımı yapılabilir.

Araştırma-Öğrenme

Her iki yazarın, Avrupalıların meraklı ve araştırmacı kişilik yapısına sahip olduklarına dair çok fazla vurgu yaptıkları ve izlenimlerini okurlarına sundukları görülmektedir. El-Tahtâvî şu satırlarla konuyu ele alır; “[...] her şeyin en ince noktasına vakıf olmak onlar için çok önemli olduğundan erkeği olsun kadını olsun bilgi ve sanatın tahsili için canlarını feda ederler” (El-Tahtâvî, 1992: 111). Yazar, Batılıların bilime ve sanata karşı ilgilerinin çok yüksek olduğunu vurgulamaktadır. O, tespitinin okur zihin dünyasında daha net anlaşılmasını sağlama adına “canlarını feda ederler” diyerek konuya somut bir biçim kazandırmaya çalışmaktadır.

Hayrullah Efendi de Batılıların bilime, sanata; bilmeye ve öğrenmeye olan ilgilerini anlatma bakımından el-Tahtâvî’den geri kalmadığı tespit edilmiştir; “Frenklerin mecmu’u husûsen Fransızların her şeylerin künh ve hakikatine ermek indlerinde ve tabiat ve terbiyelerinde umûr-ı mühimmeden olmakla, rical ve nisâsı hüner ve maarifte ileri dereceye gitmişlerdir” (Hayrullah Efendi, 2002: 112). Hayrullah Efendi Batılıların, özellikle Fransızların, kadını erkeği fark etmeksizin öğrenmeye olan istiyaklarının çok ileri derecede olduğunu vurgulamıştır. Hayrullah Efendi’den verilen alıntının el-Tahtâvî’nin paylaşımıyla çok fazla benzerlik göstermesinden hareketle onun, el-Tahtâvî’nin etkisinde kaldığı düşünülebilir. Dolayısıyla her iki yazarın Batılı toplumu araştırmaya ve öğrenmeye meraklı olduklarına dair olumlu ifadelerle okurlarına sunmuş oldukları söylenebilir.

Eğitim-Öğretim

Bir toplumun gelişmesinde, ilerlemesinde, yükselip yücelmesinde alınan eğitimin çok önemli bir yeri vardır. Her iki eserde söz konusu durum üzerine de izlenimlerin paylaşıldığı ve değerlendirmelerin yapıldığı tespit edilmiştir. El-Tahtâvî şu satırlarla konuya ışık tutar:

“Fransızlar, öğrenimini tamamlamadan çocuklarını evermezler. Öğrenimlerini tamamlamaları 20-25 yaşına kadar sürer. 20 yaşına geldiği halde öğrenimini tamamlanmamış, öğrendiği sanatı elde edememiş insan az bulunur. Tahsil ettiği ilim ve sanatlarda olgunlaşmak için, tahsilden sonra bir müddet daha çalışır ve bundan sonra da evlenirler. İnsanın olgunluğu, ancak bu yaşa geldiği zaman tamamlanır” (El-Tahtâvî, 1992: 199).

Yazar, Fransızların eğitim ve öğretime çok fazla önem verdiklerini ve hatta eğitimi tamamlamadan insanların evlilik bile yapmadıklarını vurgular. Bu konuda benzer bir yaklaşım Hayrullah Efendi tarafından da dile getirilir; “Paris’te okuyup yazmayan olmayıp, umûmen Fransa’da (bile) pek azdır. Paris’te bil cümle etfâl mekteplerde tahsile mecbur olduklarından, talim ve terbiyeleri tekml olmadıkça tehhül edemezler. O dahi yirmi yaşından akdem olamaz” (Hayrullah Efendi, 2002: 166). Hayrullah Efendi’nin, Fransız toplumunda eğitimin çok önemli bir yere sahip olduğunu ve bu yüzden eğitimi tamamlamayan birinin evlenemeyeceğini ifade etmektedir.

Hayrullah Efendi'nin bu paylaşımlarını doğrudan el-Tahtâvî'den iktibas ettiğine dair bir izlenim vardır.

Her iki yazar, Avrupa'daki okullarda verilen eğitimin niteliğini ve çeşitliliğini anlama ve anlatma konusunda eserlerinin bazı bölümlerinde kendi kültür dünyalarındaki ülkelerle karşılaştırma yoluna da gitmektedirler. El-Tahtâvî Fransa'daki üniversiteler üzerinden konuya ışık tutar:

“Fransa’da mevcut olan ilimlerin ve ilim adamlarının çoğu İslâm ülkelerinde mevcut değildir. Mısır’daki Ezher, Şam’daki Ümeyye, Tunus’taki Zeytune, Fas’taki Karaviyyin (Kayravan) Üniversiteleri ile Buhara ve diğer yerlerdeki üniversiteler naklî ilimlerde müzeyyen ise de, buralarda akli ilimlerin tamamı mevcut değildir. Ancak, Arapça ilimlerle, Mantık ve benzeri akli ilimler okutulur” (El-Tahtâvî, 1992: 200).

Yazar, Fransa’da gerek ders verilen bilim dallarına gerekse bahsi geçen dersleri veren hocalara vurgu yapmakta, bunları Mısır, Suriye, Tunus, Fas, Buhara gibi İslam medeniyetine beşiklik yapmış ve halen bu konuda önemli bir konuma sahip ülkelerdeki üniversitelerle mukayese yoluna gitmektedir. Verilen alıntı her ne kadar bir durum tespiti şeklinde anlaşılabilir da, söz konusu ifadelerden bir hayıflanma anlamı da çıkarılabilir. Hayrullah Efendi ise konuyu kendi uzmanlık alanı çerçevesinde ilk ve ortaokul eğitimi bağlamında ele alır:

“On beş seneden beri maârif-i umûmiyye meclisine devam ile dâire-i mezkûrenin her mansıplarını ihraz ederek bilâhare nezaret vekâletine kadar istihdam olunduğum cihetle İstanbul’un birinci derecede olan mahallât mektepleriyle, ikinci mertebede bulunan rüşdiye mekteplerinin ahvalini bil-etraf bilmiş ve usûl-ı islâhına vesâyit-i adîde aramış idim. Paris’te gördüğüm usûl-i tahsiliyyeden âlâ bir kaide göremediğimden, her ne kadar şimdi o hizmette değil isem de, gayret-i vataniyye ve hamiyet-i milliyem iktizasınca İstanbul mekteplerinde dahi icrasını temenni etmiş ve hazır Paris gibi menba-ı ulûm ü fûnûn olan bir belde-i cesimede hasb-el iktizâ iki mah kadar ikâmet olunacağımdan, bunların tahkikine dair müsâade-i resmiye talebinde bulunmuş idim. Hüda alîm bunun mükabelesinde bir emelim yok iken, işbu iltimas ve istidâ-yı vatan-perverâne bir takım ashâb-ı agrâza aleyhimde söz söylemeye bahane olmuştur” (Hayrullah Efendi, 2002: 119-120).

Düşünür, Fransa’nın eğitim-öğretim konusundaki gelişmişliğini kabul etmekle birlikte kendi ülkesinin de anılan gelişmişlikten faydalanması ve ilerlemesi arzusunu taşımaktadır. Bu bağlamda girişimlerde de bulunduğunu ve uğraş verdiğini dile getirmektedir. Hatta Hayrullah Efendi, böyle bir konuda devlet idarecilerine mektup yollamak suretiyle de çabasını ortaya koymuştur (bkz. Hayrullah Efendi, 2002: 120-121). Ancak verdiği uğraştan dolayı yazarın farklı amaçlar taşıdığı yönünde eleştiriler aldığı ve bunun ise onun üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı anlaşılmaktadır. Her iki seyyahın Batı toplumunda eğitimin önemli bir yere sahip olduğu konusunda hemfikir bir konumda buldukları söylenebilir.

İş/Çalışma

İncelemesi yapılan eserlerde dikkate sunulan bir diğer konu Batı toplumunda iş ve çalışmaya verilen önemdir. Her iki yazarın bu konuda da önemli detayları okurlarıyla paylaştıkları tespit edilmiştir. El-Tahtâvî şu satırlarla konuya vurgu yapar:

“Fransız toplumunun iş ile kazanca meyil ve sevgileri o derece fazla ki, gayretlerini sanata, irfana sarf ederek gayret sahiplerini övmek, tembel kişileri kötölemek tabiatları gereği olmakla dillerinde kötöleme makamında kullanılan azarlama kelimesi, çalışma ve kazançlarındaki meşguliyetlerinde büyük tehlikelere sebep olsa bile gayretlerine engel olmaz. Bu beyitler, sanki bunların lisan-ı halleri olmuştur.

Kolay ve risksiz yaşama isteği
İnsanı şereften uzaklaştırır, tembelliğe düşürür.
Meylin varsa aylaklığı
Ya toprağa dehliz aç, ya göğe merdiven daya” (El-Tahtavi, 1992: 187).

Yazar, Fransız toplumunun çalışmaya, para kazanmaya, bilime ve sanata çok arzulu olduklarına dikkati çekmekte, hatta çalışmaya önem vermeyenlerin toplumsal yaşamda eleştiriye tabi kıldığını belirtmektedir. O, söz konusu durumla ilgili tespitlerini şiir dizeleriyle de dile getirmek suretiyle daha iyi anlaşılmasını istediği düşünülebilir. Hayrullah Efendi ise konuya şöyle bakar:

“Paris ahali kâr ve kisbe mail olduklarından, vakitlerini boş geçirmeyip, herkes halince meşguldür. Cehalet ve betâet fena ve mezmûm olmakla hamiyet ve hareket-i âliyye ashâbı çok bulunur. Yekdiğere tevbih ve şetm ve sitem makamında tenbel manasına olan paresseux lafzı istimal olunur. Paris şehrini henüz gören bir yabancı ahalisini gece gündüz fabrika gibi işlerinde işler görür. Acayip bir hâl ve hareket ve deverandır” (Hayrullah Efendi, 2002: 167).

Hayrullah Efendi, Fransız toplumunun çok çalışkan olduğunu, tembel kimselerin burada hakarete uğradıklarını dile getirmiş ve iş, çalışma yönünden Fransa'nın sürekli işleyen bir fabrikaya benzediğini belirterek şaşkınlığını ve kendisi gibi diğer yabancı milletten insanların da bahsedilen halet karşısında hayrette kaldıklarını ifade etmiştir. Ele alınan eserlerde Batıların çalışkan, iş yapmayı ve bu suretle kazanç elde etmeyi seven kimseler olduklarına dair övgü dolu ve beğeni içeren izlenimler paylaşıldığı söylenebilir.

Din-İnanç

Gerek el-Tahtâvî gerekse Hayrullah Efendi'nin üzerinde durdukları konulardan biri de Batıların din ve inanç konusundaki yaklaşımlarıdır. Her iki seyyahın izlenimlerine geçmeden önce Batılı toplumda din ve inanç konusuna vurgu yapan yazarlardan biri olan Tatar edebiyatçı Fatih Kerîmî'nin seyahat izlenimlerinden oluşan eserindeki paylaşımları dikkate değerdir; “başka millet yahut Müslüman olduğumuz için hakarete uğramayı veya havf ve hatara düşmeyi hatıra getirmek de yersizdir. Bu hususta

Avrupa halkı fevkalade terbiyeli ve naziktir” (Kerîmî, 2001: 98). Kerîmî, Avrupa’da insanların çok rahat bir şekilde dinî kimliğiyle hareket edebildiği, hiçbir kimsenin farklı dinden ve inançtan kişiye olumsuz yaklaşımlar sergilemediği şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Aslında “öteki dinler bir yana, kendi dininin çeşitli biçimlerine karşı bile belirgin bir biçimde hoşgörüsüz” (Lewis, 2011: 10) Ortaçağ Avrupa’sında din ve inanç konusundaki bakış açısının modern dönemle birlikte değişmeye başladığı bilinmektedir. Özellikle 1789 Fransız Devrimi’nin ardından söz konusu değişim ve dönüşümün daha belirgin bir biçim kazandığı söylenebilir.

Batılıların din ve inanca yönelik yaklaşımları Fatih Kerîmî ile el-Tahtâvî’nin izlenimlerinde ortak bir noktadır. El-Tahtâvî de Batılı toplumda dinî yaşayışa dikkati çekmekte ve seyahatnamesinde şu tespitlere yer vermektedir:

“Paris halkının çoğunun din ve mezhebe bağlılıkları yoktur. [...] Dinlerden birisi veya İslâm dini anıldığı zaman, “dinlerin hepsi iyiliği emreder, kötülükten sakındırır” diyerek hepsini beğenirler. [...] Fransa’da dinlerin hepsiyle kulluğu yerine getirmek mümkündür. Bir Müslüman cami, bir Yahudi de havra yaptırmak istese hiç kimse buna karşı çıkmaz” (El-Tahtâvî, 1992: 51).

Yazarın bu bağlamdaki gözlemlerinde, Batılıların her ne kadar dinî yaşamadıkları konusunda eleştirel bir yaklaşım ortaya koymuş olsa da, onların diğer din mensuplarına karşı gösterdikleri saygı ve hoşgörüden dolayı beğeni içeren bir değerlendirme yaptığı düşünülebilir. Hatta din ve inanç konusunda özgürlüğün sadece toplumsal yaşamda saygı ve hoşgörüden ibaret olmayıp aynı zamanda devlet tarafından konulan kanunlarla da sağlandığını ifade eder:

“Fransızlar yanında hürriyetin diğer bir yararı da inançla ilgilidir. Seçtiği din ve inancı yaşamaya çalışan her fert, devletin himayesi altındadır. İbadetle ilgili işlerde her kim başkasına müdahale ederse devlet tarafından cezalandırılır. Kanunlarla zikrolunan şartlara ters düşmemek şartıyla –Fransız halkından kim olursa olsun- herkes dinlere ve siyasete ait görüşünü açıklar” (El-Tahtâvî, 1992: 130).

El-Tahtâvî, kanunların kişilerin dinî ritüellerini rahat bir şekilde icra edebilmelerine olanak sunduğunu ifade etmiştir. Böyle bir durumun ise insanların rahatlıkla ibadetlerini yapabilmelerine, inançlarını yaşayabilmelerine fırsat tanıdığını belirtmektedir. Hayrullah Efendi de aynı konuda benzer sözlerle tespitlerini okurlarıyla paylaşır:

“Fransa’da husûsen Paris’te diyanet ve mezheb ve itikat maddesinde herkes serbest olur. Hatta hükümdârların Katolik mezhebinde bulunması bile meşrut değildir. Paris’te her millet ashâbı erbâb-ı liyâkatten olduğu halde, devletin hidemâtında istihdam olunur. Yahudi’den maliye nazırı bile olmuştur” (Hayrullah Efendi, 2002: 165).

Alıntıda, Fransa’da dinini, inancını yaşama konusunda özgürlük olduğu, hatta bu durumun hiçbir soruna yol açmadığı, özellikle devlet idaresinde görev yapan kişilerin dinî bağlarının bir önem taşımadığı, inancı ne olursa olsun herkesin devlet kurumlarında

çok önemli vazifeler alabildikleri ifade edilmiştir. Her iki yazarın Avrupa’da din ve inanç konusunda özgür bir ortamın bulunduğunu, isteyenini istediğine inanıp inanmama anlamında serbest olduğunu, bahsi geçen konuda hiçbir kimsenin hiçbir baskı ve zorlamaya maruz kalmadığını vurguladıkları ve beğeni içeren bir değerlendirmeyi okurlarına sundukları tespit edilmiştir.

Adalet-Hürriyet-Eşitlik

Her iki seyahatnamede yazarlar, Batılı toplumda kanunların ne denli önem taşıdığını ve kanun önünde her kim olursa olsun eşit haklara sahip olduklarını vurgulamaya çalışmışlardır. El-Tahtâvî konuyu şöyle ifade etmektedir;

“(Fransızların) Kanunda eşit olmaları kanunlarınca zaruret gereğidir. Kanunları, her şahsın hürriyetine kefil olduğundan, kanunda zikredilen belirli tarzdan başka bir tarz ile bir fert diğer birisini yakalayarak mahkemeye götüremez. Kanuna aykırı bir şekilde birisi diğer birisine hakarete cesaret ederse şiddetle cezalandırılır” (El-Tahtâvî, 1992: 130).

Yazar, Fransa’da kanunların kişilere toplumsal yaşamda önemli kazanımlar sağladığını, kimsenin kimseye olumsuz davranışlarda bulunamayacağını, özgürlüğüne sınırlama koyamayacağını, kurallara uymayanlara müeyyideler uygulandığını vurgulamıştır. Hayrullah Efendi’nin de hürriyet ve eşitlik, hak ve hukuk konusunda Avrupa’nın durumunu el-Tahtâvî’yle benzer yaklaşımlarla ele aldığı tespit edilmiştir:

“Kanunlarında olan müsavat ve serbestiyet mülâbesesiyle hiçbir fert, diğerine zulm ve gadr ve tahkir eylemeye kadir değildir. Bununla beraber kavânin-i mevzûaya imparatorun bayağı bir ameleyle varıncaya dek herkesler itaat ederler. Ahkâm-ı kavânin şahsına göre olmayıp, irtikâp olunan kabahate göredir. Zira şahsına göre olan cezada hakkaniyet olamaz” (Hayrullah Efendi, 2002: 132).

Alıntıda, kanunların uygulanması anlamında ayrımcılığın olmayışı, imparatorun ameleye kadar herkesin eşit bir konumda bulunması özellikle dikkate değerdir. Nitekim Hayrullah Efendi “kanuna riayet ve itaatleri dahi fi-l-hakika meth ve sitayişe şayandır. Polis komiserlerinden birisi altı yüz neferden ibaret olarak isyan eden bir demir yol amelesini önüne katıp merkeze götürdüğü mütevâtirdir” (Hayrullah Efendi, 2002: 112) sözleriyle Batılı toplumda kanunlara riayetinin ileri derecede olduğu ve bu durumun Hayrullah Efendi’de hayranlık meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hem el-Tahtâvî’nin hem de Hayrullah Efendi’nin Fransa’da kanunların uygulanması ve toplumun kanunlara uyması konusunda takdir edici ve övgü dolu bir şekilde değerlendirmede buldukları ve söz konusu durumu okurlarına da sundukları tespit edilmiştir.

Kadın

Kadının yaşadığı toplumda sosyal, kültürel, ekonomik ve daha birçok açıdan nasıl bir konuma sahip olduğu, söz konusu toplumun uygarlık seviyesini, kültürel, sosyal, ekonomik ve daha birçok anlamda gelişmişliğini gösteren önemli ipuçlarıdır. Aslında

tarihsel sürece bakıldığında hemen bütün toplumların kendi inançları, gelenek ve göreneklere etrafında kadını konumlandıkları söylenebilir:

“İnsanın yaradılışıyla beraber kadının varlığı ve önemi her zaman ön planda olmuştur. Tarih boyunca kavimlere, milletlere, uygarlıklara veya medeniyetlere bakıldığında tüm toplumlar kendi anlayışı ya da inancı çerçevesinde kadını bir yere konumlandırmışlardır. Bu anlamda kadın, bazen Tanrıça bazen içine cin girmiş bir cadı olarak karşımıza çıkarken zaman zaman da mitolojide bir heykel veya güzellik abidesi olarak görülür. Kadın yine tarihin hemen her evresinde şairlere, ressamalara, edebiyatçılara, heykeltıraşlara ve sanatın tüm dalında uğraş veren sanatçılara ilham kaynağı da olmuştur” (Gülaçtı, 2012: 89).

Yukarıda verilen açıklamalar ışığında kadının bulunduğu toplum içerisinde konumunu belirlemede dönemseller koşulların ve ait olunan toplumun dinî-dünyevi inançlarının çok önemli bir role sahip olduğu öngörülebilir. Nitekim hem bir anne hem de bir eş olarak kadının dönemseller koşulların ve bulunulan topluluğun etkisiyle farklı farklı statüler alabildiği ve bu durum kadının gerek düşünce dünyasında ve gerekse tutum ve davranışlarında farklı yansımalar meydana getirdiği görülmektedir (bkz. Kızılkaya, 2006: 141). Bu çerçevede söz konusu konunun ele alınan seyahatnamelerde nasıl bir yaklaşımla değerlendirildiği ve okurlara yansıtıldığı üzerinde durmakta fayda vardır.

Her iki düşünürün üzerinde durdukları, hakkında detaylı paylaşımlar yaptıkları önemli başlıklardan birisi de Batılı kadının kişiliği ve toplumdaki sosyal statüsüdür. El-Tahtâvî, Batılı kadını; “Fransız hanımları güzel, zarif, cilveli ve naziktirler. Temizce giyinirler, takılarını takarlar, binbir işve ile vücutlarını titreterek karma karışık bir biçimde erkeklerle mesire yerlerine çıkarlar” (El-Tahtâvî, 1992: 103) şeklinde dış görünüşü ile ele almakla birlikte farklı özellikleriyle de izlenimlerini okurlarına sunmaktadır:

“Hanımların çoğu ehl-i hicâb olmaktan uzaktır. Müslüman erkekler, hanımları üzerine ne kadar titriyorlarsa, Batılı erkekler de o kadar gayretsiz ve endişesiz hareket ediyorlar. Zina onlar arasında ayıp ve rezalet ise de, büyük günah değildir. Zina eden kişi bekar olursa, zina etmesinin bir önemi yoktur. Fransızların edepsizlerinden bazıları şu ifadeleri kullanmaktadırlar: “Zina etmek istediğinde bir kadın bundan kaçınırsa, onun kaçınmasına aldanma. Onun zinadan kaçınması, iffetine delil değildir. İffet, birçok tecrübeye muhtaçtır. Şeytanın tuzağı olması nedeniyle kadına aldanmak ve ona inanmak, -hiçbir zaman- akıllı erkeğe yakışacak bir iş değildir” (El-Tahtâvî, 1992: 100-101).

Bu satırlarda el-Tahtâvî, Batılı kadınların dış görünüşleri hakkında bilgi verir. Ayrıca Müslüman ve Hıristiyan erkeklerin kadınlarına yönelik tutum ve davranışlarını karşılaştırmalı olarak ele alıp Batılı erkekleri kadınları üzerinde durmayan ve hassas olmayan birer varlık şeklinde resmederek olumsuz bir şekilde doğrudan eleştirel bir tutum takınmaktadır. Yazar, eserin ilerleyen satırlarında Batılı kadınların özellikleri hakkında bilgiler vermeye devam eder:

“Hanımlardan kimi sanatlara ait kitaplar telif etmiş, kimi bir dilden diğer dile kitaplar tercüme eylemiş, kimi de şiir yazmaya heveslenmiştir. Diğer beldelerde erkeğin olgunluğunun aklıyla, kadının olgunluğunun da dilinin tatlılığında bulunduğu belirtilirse de, Paris’te bir hanımın dilinin tatlılığı ve güzelliği konusu pek ilgi görmez. Aklından, idrakinden, ilminden sual ederler” (El-Tahtâvî, 1992: 111).

Yazar, bu ifadeleriyle Batılı kadınları güzellikleriyle değil, kültürel, sanatsal yönleriyle değerlendirdiği ve Batılı kadını bahsi geçen özelliklerinden dolayı övdüğü ve beğeni içeren bir yaklaşım ortaya koyduğu söylenebilir. El-Tahtâvî, Batılı kadınların sanatsal, kültürel özelliklerine yönelik gözlemlerini Paris kadınları üzerinden somut bir biçim kazandırmaya çalışır; “Paris hanımları ilme, sanata, diğer ülkelerin durumuna vakıf olmaya hırslı olduklarından, Mısır ehramlarını seyretmek için Fransa’dan kalkarak Mısır’a kadar gelirler, yolculukta olsun diğer vakitlerde olsun erkeklerden geri kalmazlar” (El-Tahtâvî, 1992: 137).

Yazar, bu satırlarda Paris kadınlarını erkekleriyle karşılaştırmakta ve onların araştırma, öğrenme konusunda erkeklerden geri kalmadıklarını vurgulamaya çalışmaktadır. Hayrullah Efendi de Batılı kadın hakkında eserinde paylaşımlar yapmayı ihmal etmez. Yazarın izlenimlerinden bazıları şunlardır: “Memâlik-i sâirede ricalin kemali akl ile ve irfan ile nisânın kemali dahi hüs ü ân ü halâvet-i lisân ile olduğu malûm ve meşhur iken Paris’te bir hatunun hüsün ve cemalinden ve lisanından bahs ve teftiş olunmayıp, akl ve irfan ve ilm ve izânından sual olunur” (Hayrullah Efendi, 2002: 112).

Yazar, aynen el-Tahtâvî gibi yaklaşımlarla Batılı kadın hakkında izlenimler ortaya koyduğu söylenebilir ve Paris kadınları özelinden konuya vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Bu açıklamasıyla Hayrullah Efendi, Paris kadınlarını, diğer milletlerin kadınlarıyla karşılaştırma yoluna gittiği ve diğer toplumlarda kadınların güzellikleri, konuşmaları gibi özellikleriyle anılırken Parisli kadınların akılları, bilgileri ve kültürel yönleriyle öne çıktıklarını belirtmiştir. Ayrıca o, “Fransa’da kadınlar muharebeden maada her şeylerde zükûrun mazhar olduğu imtiyazâta müşterek olurlar” (Hayrullah Efendi, 2002: 121) sözleriyle Fransız kadınlarının erkeklerin sahip oldukları hak ve ayrıcalıklara da sahip olduklarını vurgular. Hatta o, Fransız kadınlarının sahip oldukları hakların önemine dikkati çekmek için kendi kültürüne ait kadınlarla kıyas yoluna gittiği ve “öyle karılara nâkisât-ül-akldır denilerek muâmele-i tahkîriyye ile nazardan hukuktan sakıt olmazlar” (Hayrullah Efendi, 2002: 121-122) demek suretiyle oto-oryantalist bir yaklaşım da sergiler.

Hayrullah Efendi Batılı toplumda kadına gösterilen saygı ve ihtirama da dikkati çeker; “Kadınların Frengistan’da kaderleri âli olduğundan tâife-i nisâ oturmadıkça rical oturamayıp, bir kadın meclise geldikte, hali olarak bir sandalye bulamaz ise, erkeklerin biri kalkıp sandalyesini takdim etmeye mecburdur. Ama erkek geldikte kadınlardan hiç birisi kıyam etmezler” (Hayrullah Efendi, 2002: 140) ifadeleriyle Batılı toplumsal yaşamda kadın erkek münasebetlerine de vurgu yaptığı görülmüştür. Yazar, Batılı kadınların dış görünüşlerine dair izlenimlerini paylaşmaya devam eder:

“Mevsim-i şitâda olan balolarda tâife-i nisânın telebbüs eyledikleri fistanların etekleri, İstanbul kadınlarının entarileri misilli tavîl-üz-zeyddir. Ekseriya renkleri dahi beyaz tül yahut açık sarı ve mavi ve pembe renkte şeyler telebbüs ederler. Başları açık, saçları tepelerine toplandırılmış ve üstüne dahi mücevherler talik olunmuştur. Gerdanlarında kılâde ve bellerinde mücevherli kemerler, kollarında bilezikler olmak âdetdir. Bunların öyle müzeyyen kıyafetler ile raks ve deveranlarında olan letafet ve nezaket tarif olunamaz” (Hayrullah Efendi, 2002: 140).

Hayrullah Efendi bu paylaşımında Batılı kadınların dış görünüşleri, kılık ve kıyafetleri hakkında detayları bilgileri okurlarına sunmuştur. Böylesi paylaşımlarından hareketle yazarın Batılı kadınların dış görünüşlerinden etkilendiği, övgü dolu ve beğeni içeren bir yaklaşımla hissiyatını ortaya koyduğu düşünülebilir. Böylelikle her iki seyahatnamede yapılan paylaşımlarda Batılı kadınlar hakkında da önemli bilgiler verildiği tespit edilmiştir. El-Tahtâvî izlenimlerini hem aşağılayıcı ve hakaret barındıran ifadelerle hem de beğeni ve övgü dolu değerlendirmelerle okurlarına sunmuştur. Hayrullah Efendi ise Avrupalı kadınları pek çok açıdan takdir ettiğini ve beğendiğini belirtmiştir.

Olumsuz İzlenim ve Eleştiriler

Her iki yazarın eserlerinin bazı bölümlerinde ortaya koydukları ifadelerle Batılıları ağır bir şekilde eleştirdikleri, ötekileştirdikleri, aşağılama, hakaret gibi olumsuz yaklaşımlarla okurlarına sundukları tespit edilmiştir. Böylesi izlenimlerden bazılarını burada örneklendirmek mümkündür. El-Tahtâvî'nin paylaşımlarından birisinde Batılıları şu ifadelerle okurlarına sunar:

“İbadetleri, nefs ve hevalarına uymak olup dünya meşguliyeti kendilerini âhreti anmaktan ve düşünmekten alıkor. Her ne sebeple olursa olsun, hayatta oldukça ömürlerini mal kazanmaktan başka bir şeye sarf etmeyip ömürleri tamam olunca da, hayvanlar gibi ölürler” (El-Tahtâvî, 1992: 194).

Yazar, Batı insanını dünyada çalışmaktan ve para kazanmaktan başka bir şey bilmeyen varlıklar olarak değerlendirmektedir. Bu satırlarda o, söz konusu toplumu hem aşağılamakta hem de doğrudan hakaret etmektedir. El-Tahtâvî'nin olumsuz ifadelerle değerlendirdiği bir diğer paylaşım ise Batılıların yardımlaşmaya ve dayanışmaya yönelik tutum ve tavırlarıdır:

“Birbirlerine ve başkalarına yardımları malla değil söz ve hareketleriyle. Karşılığını alacağını kesinlikle bilmedikçe bir ferde tek habbe vermezler. Ancak, ödünç istenileni vermekte kusur etmezler. Fransız toplumunun bu özelliği cömertlikten daha çok cimriliğe yakındır” (El-Tahtavi, 1992: 97).

Yazardan yapılan alıntıdan Batılıların ödünç istenen bir şeyi verdikleri, ancak karşılığı olmayan hiçbir şeyi vermedikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla el-Tahtâvî bu durumu cimrilik olarak değerlendirmekte ve olumsuz bir kişilik yapısı olarak eleştirmektedir. Hayrullah Efendi'nin de eserinin bazı yerlerinde Batılıları aşağılayıcı ve

hakarete varan ifadelerle okurlarına yansıttığı görülmektedir. Söz gelimi yazar, “Fransız ahalisi ale’l-ıtlak halûk oldukları misilli, Paris ahalisi dahi şûrîde-meşrep lâubalî mezhebtir. Gördükleri bir yabancı ile cerr ve menfaatleri uğrunda musâhabete meyl ve arzularını izhar edip, karıları malını erkekleri malûmâtını ahz ile istifade ederler” (Hayrullah Efendi, 2002: 167) sözleriyle Fransız insanlarını laubali, menfaatçi şeklinde aşağılayıcı, hakaret içeren ifadelerle okurlarına sunmuştur. Bu konuda verilen örneklerden her iki yazarın benzer içeriklere sahip pek çok değerlendirmeyi okurlarına sundukları tespit edilmiştir.

SONUÇ

Rifâ’a Râfî’ El-Tahtâvî’nin *Paris Gözlemleri* ve Hayrullah Efendi’nin *Avrupa Seyahatnamesi* adlı eserlerinde Oksidentalist unsurların tespit ve tahlilini amaçlayan bu çalışmada, her iki yazarın Avrupa’da buldukları süre boyunca edindikleri izlenimleri kaleme alırken ait oldukları toplumun ve yaşadıkları dönemdeki koşulların onlar üzerinde ne gibi etkiler bıraktığı anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda Oksidentalizm kavramının tanımı ve icra ettiği işlev üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur.

Oksidentalizm, genel anlamıyla Doğulu milletlerin Batılıları tanıması, tanıtmayı, anlaması, anlamlandırması yönünde yapılan çalışmaları kapsayan bir terim olarak açıklanabilir. Makalede kavrama dair yapılan açıklayıcı alıntılardan hareketle Oksidentalizmin, Oryantalizme bir tepki olarak ortaya çıktığı ve yine Oryantalizme karşı kendini savunmayı amaçlayan bir duruş sergilediği anlaşılmıştır. Aslında Oksidentalizm ile Oryantalizm arasında birçok açıdan ortak noktanın var olduğu da önemli bir durum tespitidir. Oryantalist bağlamda kaleme alınan eserlerde olan metinlerarasılık ve çelişkili yaklaşımların Oksidentalistlerce de ortaya konulduğu söylenebilir. Nitekim incelemesi yapılan her iki seyahatnamede de böyle bir durumun var olduğu görülmüştür. El-Tahtâvî’den otuz altı yıl sonra Avrupa’ya giden Hayrullah Efendi’nin izlenimleri ve bunları kendi yorumlarıyla paylaştığı pek çok konunun el-Tahtâvî’yle doğrudan ya da dolaylı olarak benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Hatta Hayrullah Efendi’nin bazı paylaşımlarının birebir el-Tahtâvî’den kopyalandığı şeklinde bir izlenim söz konusudur.

Çelişkili yaklaşımlar anlamında ise her iki yazardan birçok paylaşım konu örneklendirilmiştir. Bazı zamanlar Batılılar yüksek hasletlere sahip, aşırı övgü ve beğeni içeren ifadelerle betimlenirken, kimi paylaşımlarda ise Batılılar aşağılanmakta, hakarete varan söylemlerle eleştirilmekte, kısaca olumsuz ifadelerle ötekileştirilmektedirler. Eserlerdeki söz konusu durum, Oksidentalizm teriminin tanımını yapan düşünürlerin de altını çizdiği çelişkili yaklaşımlara haklılık payı kazandırmaktadır.

Her iki yazarın yetiştikleri sosyal çevreden ve dönemsellerden de etkilendikleri görülmüştür. İncelemesi yapılan seyahatnamelerde bahsedilen durum doğrudan ve dolaylı ifadelerden tespit edilmiştir. Yazarların Batılı toplumun eğitime ve çalışmaya verdiği önem üzerinde çok fazla durmaları, söz konusu dönemin ve seyyahların yetiştiği sosyal çevrenin onlar üzerindeki etkilerini göstermektedir. Nitekim dönemin Mısır ve Türk toplumlarının yönünü Batıya ve Batılı devletlere dönmesinde o ülkelerin eğitim, sanayi, teknoloji ve daha pek çok açıdan Mısır ve Osmanlı’dan ileri olması önemli bir nedendir. Yazarların da izlenimlerini değerlendirip okurlarına

sunarken bu gelişmişliğe çok fazla vurgu yaptıkları ve kendi toplumlarının da bu anlamda ilerlemesini amaçladıkları söylenebilir. Her iki yazarın Avrupa'ya gelmelerinde ve burada araştırmalarda, incelemelerde bulunmalarında ve eserlerinin ilk sayfalarından son satırlarına kadar çok sık bu manaya dikkati çekmelerinde söz konusu arzunun önemli bir faktör olduğu öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- Ahıska, Meltem (2005). *Radyonun Sihirli Kapısı*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Arlı, Âlim (2009). *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Buruma, Ian ve Margalit, Avishai (2009). *Garbiyatçılık Düşmanlarının Gözünde Batı*, çev. Güven Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- El-Tahtâvî, Rifâ'a Râfî' (1992). *Paris Gözlemleri*, çev. Cemil Çiftçi, Ses Yayınları, İstanbul.
- Ezer, Özlem (2012). *Üç Kadın Seyyahımızın Kaleminden Doğu, Batı ve Kadın*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Gülaçtı, Nurettin (2012). "Sanat Bir Obje Olarak Kadın ve Bazı Toplumlarda Kadına Bakış", *İdil*, Cilt:1,S:2,s.76-91.
- Hanefi, Hasan (2007). "Oryantalizmden Oksidentalizme", *Uluslar arası Oryantalizm Sempozyumu*, çev. Hakan Çopur, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Kültür Müdürlüğü Yayınları, s.79-90.
- Hayrullah Efendi (2002). *Avrupa Seyahatnamesi*, Hazırlayan: Belkıs Altuniş-Gürsoy, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Hayta, Yasemin (2016). "Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı" Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 5, Sayı: 2, s. 165-184.
- Kerîmî, Fatih. (2001) *Avrupa Seyahatnamesi*, çev. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Kızılkaya, Hüseyin (2006). *Anasoyluluktan Günümüze Kadın*, İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir.
- Lewis, Bernard (2011). *Çatışan Kültürler*, çev. Nurettin Elhüseyini, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Metin, Abdullah (2013). *Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Moran Berna (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekşan, Mesut (2011). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Kriter Yayınevi, İstanbul.